

UOT 37.0

Nabat Natiq qızı Əhmədova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Bakı Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0000-0003-1776-2661>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6448052>

İBTİDAİ İCMA QURULUŞUNDA TƏLİM-TƏRBIYƏNİN YARANMA ZƏRURƏTİ VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Набат Натиг гызы Ахмедова
докторант по программе доктора философии
Бакинский Государственный Университет

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ПЕРВОБЫТНОМ ОБЩЕСТВЕ И ЭТАПЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Nabat Natig Ahmadova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Baku Stat University

THE NEED FOR TRAINING AND EDUCATION IN A PRIMITIVE SOCIETY AND STAGES OF THEIR DEVELOPMENT

Xülasə. Məqalədə yeni nəslin təlim – tərbiyəsi istiqamətində ibtidai icma quruluşunda görülmüş işlər açıqlanır. Həyata keçirilən bu pədaqoji işlər cəmiyyətin inkişafının tələbi kimi meydana çıxıb və bu tələb çərçivəsində insanlar bir çox pədaqoji yeniliklərə imza atmışlar. İctimai tərbiyə, (ibtidai icma quruluşunun ilk dövrlərində cəmiyyət üzvlərinin hamısının tərbiyə prosesində iştirak etməsi), ailə tərbiyəsi (ailə yarananda), sənətkarların, tacirlərin peşə öyrətməsi, gənclərin hərbi-fiziki hazırlığı, gənclər evinin yaranması, inisiyasiya prosesi, yazının yaranması ilə müəllimlik peşəsinin aktuallaşması, məktəbin yaranması - ibtidai icma dövründə yeni nəslin təlim – tərbiyəsinin təşkilinin mərhələləri kimi mənalandırılır.

Açar sözlər: *ibtidai icma quruluşu, ictimai tərbiyə, ailə tərbiyəsi, hərbi-fiziki hazırlıq, inisiyasiya prosesi, məktəbin yaranması.*

Резюме. В статье рассмотрены вопросы обучения и воспитания подрастающего поколения в первобытном обществе. Потребность в данной педагогической деятельности возникла в условиях определенного развития общества, и в рамках этой потребности были созданы различные педагогические инновации. Социальное воспитание (участие всех членов общества в процессе воспитания на ранних этапах формирования первичной общины), семейное воспитание (при формировании семьи), профессиональная подготовка художников, купцов, военно-физическая подготовка молодежи, создание молодежных обществ, процесс инициации, возникновение письменности и появление учительской профессии, учреждение школы – все это есть этапы организации обучения и воспитания нового поколения в условиях первобытного общества.

Ключевые слова: *первобытное общество, общественное образование, семейное воспитание, военно-физическая подготовка, процесс инициации, организация школы.*

Summary. The article deals with the issues of training and education of the younger generation in a primitive society. The need for this pedagogical activity arose in the conditions of a certain development of society, and within the framework of this need, various pedagogical innovations were created. Social education (participation of all members of society in the process of education in the early stages of the formation of a

primary community), family education (during the formation of a family), professional training of artists, merchants, military-physical training of youth, the creation of youth societies, the process of initiation, the emergence of writing and the emergence of a teacher's professions, the establishment of a school – all these are the stages of organizing the training and education of a new generation in a primitive society.

Keywords: *primary society, social education, family education, military-physical training, initiation, organization of schools*

İnsanın bioloji varlıqdan sosial varlığa keçidi başlananda onlar hələ ibtidai həyat tərzinə malik idilər. Onların nəinki insan münasibətləri haqqında, ümumiyyətlə dünya haqqında bilikləri məhdud idi. “İnsanlar təbiətin hazır məhsullarını mənimsəyir və ovçuluqla məşğul olurdular” (1, s. 7). Bu təbii idi, onların bilikləri hələ əsasən bioloji tələbatlarını ödəməyə istiqamətlənmişdi. Lakin artıq ətraf aləm haqqında biliklər əldə etmək zərurətə çevrilirdi. Buna görə də onlar üçün “yeməli bitkilər, yerin relyefi, heyvan vərdişləri haqqında bilmək, güclü, dözümlü olmaq həyatı vacib məsələ idi” (2, s. 5). Bu ilkin pedaqoji biliklərin məişət təcrübəsi əsasında toplanmasının başlandığını göstərir. İnsanlar öz məişətlərində əldə etdikləri təcrübəyə əsasən onlara lazım olan bilikləri toplayırdılar. Bu həyatı zərurətdən irəli gəlirdi. Ehtimal edə bilərik ki, bu inkişafın hansısa mərhələsində onlar qarşısında ikinci zərurət meydana çıxmışdı: əldə etdikləri bilik və təcrübənin yeni nəsə ötürülməsi zərurəti. Birinci zərurətin yəni, təbiət haqqında ilkin biliklərin mənimsənilməsi onların bioloji varlıq kimi fəaliyyəti prosesində əldə etdikləri təcrübənin fonunda davam edirdi. Amma yeni nəsə əldə etdikləri bilik və təcrübəni ötürmək tam yeni hadisə idi, onlar bunun yollarını tapmalı idilər.

Yeni nəsli həyata hazırlamaq zərurəti meydana çıxdığı vaxtdan qədim insanlar təlim-tərbiyə qayğıları ilə yaşamağa başladılar. Əgər belə olmasaydı, bu gün təhsilin tarixi öz zənginliyi ilə fərqlənməzdi. İlk pedaqoji ideyaların tapılması və ya yeni nəslin tərbibəsinin təşkil edilməsi qədim insanın təlim-tərbiyə qayğıları ilə yaşamağa başladığı dövrə təsadüf edir. Təbii ki, onlar birdən-birə dərin məzmunlu ideyalar irəli sürə bilməzdilər. Həmin dövrün tələbi insanın bioloji tələbatlarının ödənməsi üzərində qurulduğundan qədim insanın da ilk pedaqoji fəaliyyəti yeni nəsə bioloji tələbatları ödəmək üçün zəruri bilikləri, hər şeydən əvvəl qida əldə etməyin yollarını – təbiətdəki məhsulların hansının insan üçün yararlı olmasını, heyvan ovlama-

ğın yollarını və s. öyrətməkdən ibarət idi. F.A. Rüstəmovun dəqiq ifadəsi ilə desək, “həmin dövrdə uşağın tərbibəsi onun bəslənməsi və böyüdülməsindən, yaşlı nəslin təcrübəsinin böyüyən nəsə verilməsindən ibarət idi” (3, s. 13). Bu, ilkin mərhələdə icmanın bütün üzvləri tərəfindən həyata keçirilirdi, sonrakı mərhələdə bu işlə icmanın başçıları, ağsaqqallar məşğul olmağa başladılar.

Pedagogika tarixçiləri tarixi faktlara əsaslanaraq qeyd edirlər ki, “təxminən 100000 il əvvəl Avrasiyada buzlanma prosesi başlayır, bu da sosial münasibətlərin və təsərrüfat fəaliyyətinin təkamülünün sürətlənməsinə təkan verir” (4, s. 6). Bu təkamül insanların inkişafını şərtləndirdi. Tədricən daimi yaşayış yerləri yarandı, od əldə edildi, əmək alətləri meydana gəldi, insan daşdan istifadə etməyə başladı. Cəmiyyət həyatında baş verən bu inkişaf insanları həyatını getdikcə mürəkkəbləşdirirdi. Qədim insanlar onsuz da gördükləri işləri bir neçə nəfərlə birlikdə (məsələn, heyvan ovlamağa gedərkən və s.) həyata keçirirdi. Həyat mürəkkəbləşdikcə birgə fəaliyyətə daha çox ehtiyac duyulmağa başladı. Həyatın mürəkkəbləşməsi başqa bir çətinliyi də yaradırdı, yeni nəsə öyrədilən biliklərin məzmunu getdikcə çoxalardı. Bu, təlim-tərbiyə prosesinin həm zərurətini artırırdı, həm də çətinləşdirirdi.

Tədricən bütün insanların eyni bir işi eyni səviyyədə yerinə yetirə bilmədiyini üzə çıxdı. Fəaliyyət sahələrinin çoxalması nəticəsində insan bacarıqları diqqəti cəlb etməyə başladı. Bu əmək bölgüsünün yaranmasını aktuallaşdırdı. Sənətlərin və sənətkarların yaranması insanların arasındakı münasibətlərin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidi demək idi. Əgər yeni nəsli həyata hazırlamaq üçün əvvəllər təlim-tərbiyənin məqsədi bioloji tələbatları ödəməyin yollarını öyrətmək təşkil edirdisə, indi artıq məqsəd yenilənmiş, yeni nəsə peşə öyrətmək onları həyata hazırlamağın meyarına çevrilirdi.

Bu təlim-tərbiyə işinin iki istiqamətdə inkişafına səbəb oldu. Yaşlılar, qəbilənin ağsaqqalları uşaqlara sosial həyatla bağlı təcrübəni,

davranış qaydaları haqqında bilikləri verməyə başladı, sənətkarlar isə onlara peşə öyrədirdilər. Fikrimizcə, bu iki istiqamətin yaranmasını təlim ilə tərbiyə prosesinin sərhədlərinin yaranması kimi də qiymətləndirə bilərik.

Cəmiyyət həyatının daima təkmilləşməsi – neantrop (ağıllı insanların yaranması dövrü – Homo sapiens), neolit, ana xaqanlıq, ata xaqanlıq dövrlərində iqtisadi əlaqələrin, insanlararası münasibətlərin xarakterində dəyişikliklərin yaranması uşaqların həyata hazırlanması baxımından həm tərbiyə, həm də təlimin məzmununu getdikcə mürəkkəbləşdirirdi. İnsanlar bu məzmunun reallaşdırılması üçün yeni-yeni yollar axtarırdılar. Başqa sözlə desək, cəmiyyət həyatının mürəkkəbləşməsi yaşlı nəslə gənc nəslin təlim və tərbiyəsinin məzmununu, forma və yollarını axtarmağa təhrik edirdi. Bu zərurət pedaqoji fikirlərin inkişaf etməsi üçün şərait yaradırdı.

İbtidai icma quruluşunun inkişafının müxtəlif mərhələlərində yeni nəslin tərbiyəsi ilə müxtəlif insanlar məşğul olmuşlar: – əvvəlcə qəbilənin bütün üzvləri, sonra qəbilə ağsaqqalı, ailə yarandığı dövrdə valideynlər, ana xaqanlıq dövründə qadınlar, ata xaqanlıq dövründə kişilər, əmək bölgüsü yarananda sənətkarlar təlim-tərbiyənin əsas subyekti idilər. Bu əslində icmanın inkişafının müxtəlif mərhələlərində təlim-tərbiyə işinin inkişaf mərhələləri kimi də qiymətləndirilə bilər. İnsanlar təlim tərbiyənin təşkilinin səmərəli yollarını axtarırdılar. Belə ki, cəmiyyət həyatının getdikcə mürəkkəbləşməsi təlim – tərbiyənin məzmununun da getdikcə mürəkkəbləşməsinə səbəb olurdu ki, insanlardan onu reallaşdırmağın yeni yollarının axtarılmasını tələb edirdi. Baş verən bu inkişaf nəticəsində elə bir dövr gəldi ki, tərbiyə cəmiyyətdə sosial funksiya kimi aktuallaşdı. Tarixçilər tərbiyənin sosial funksiya kimi formalaşmasını 40-45 min il bundan əvvəl baş verdiyini güman edirlər. Onların fikrincə, bu “sosial təcrübənin mürəkkəbləşməsinə və toplanmasını, onların ötürülməsi üçün yeni-yeni xüsusi forma və metodların yaranmasını tələb edirdi” (4, s. 6).

Əməyin insanlar arasında bölgüsü tərbiyənin məzmununda daha böyük dəyişikliklər yaratdı. Bu faktı pedaqogika tarixçiləri təsdiqləyirlər. Onların fikrincə, “bu və ya digər icmada uşaqlara ilk günlərdən qəbul edilmiş qaydalarla yaşamağı öyrədirdilər. Artıq erkən uşaqlıqdan sonra oğlan-

lar ovçuluq, balıqçılıq, döyüş sənətinə yiyələnirdilər, qızlar isə toxuculuğu, ip əyirməni, paltar tikməyi, xörək bişirməyi öyrənirdilər” (5, s. 14).

Pedaqogika tarixçilərinin bu fikrində maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, uşaqlar – həm oğlanlar, həm də qızlar əmək prosesində tərbiyə olunurdular. Əmək prosesində uşaqlar böyüklərin fəaliyyətini müşahidə edirdilər. Təbii ki, onlar böyüklərin fəaliyyətini müşahidə edərək, nəyisə öyrənirdilər. Lakin öyrənmə prosesinin yalnız müşahidə əsasında olmasını düşünmək sadəlövlük olardı. Uşaqlar əmək prosesində onların “gücünə müvafiq fəaliyyətə cəlb olunur, böyüklərlə bir yerdə, onların rəhbərliyi ilə kollektiv əməyə və məişətə alışdırılırdılar” (1, s. 8). Bu zaman artıq yaşlıların uşaqlara nəyisə izah etdiyini, əyani olaraq göstərdiyini güman etmək olar. Təbii ki, bunu sistemli, mütəşəkkil təşkil edilmiş tərbiyə prosesi kimi qiymətləndirmək düz olmazdı. Burada uşaqların böyükləri təqlid etməsi də öz əksini tapdığını düşünmək olar.

Böyükləri təqlid etmək, onların fəaliyyətini mexaniki surətdə təkrarlamaq tərbiyə prosesi üçün maraqlı faktdır. Onların belə fəaliyyətində motivasiya mühüm rol oynayır. Görünür qədim dövrdə uşaqlar həyatın ağırlığını, həyat uğrunda mübarizənin zəruriliyini dərk edir və böyüklərin bacardıqları işləri öyrənmək onlarda öz həyatlarını daha yaxşı etmək motivasiyasını formalaşdırırdı. Maraqlıdır ki, uşaqlar əmək prosesində böyükləri təqlid etməkdən əlavə, öz asudə vaxtlarında da böyüklərin əmək prosesində etdiyi hərəkətləri oyunlarında təkrar təqlid edirdilər. Uşaqların oyun prosesinə cəlb edilməsi və oyun vasitəsi ilə öyrənməsini təşkil etmək qədim insanın diqqət çəkən pedaqoji yeniliyidir.

Uşaqların boş vaxtlarını oyunda keçirməsi də maraqlı faktdır. Təbii ki, o vaxt hələ oyunlar yox idi, onlar oyunları tapan və kəşf edən ilk uşaqlar idilər. Oyunların çoxunun məzmununu onlar gündəlik rast gəldikləri hadisələrə əsasən müəyyənləşdirirdilər. Hər halda onlar oyunlar haqqında düşünür, tapır, öz yeniliklərini edirdilər. Bu onların həm sosial təcrübəyə yiyələnməsini, həm də peşə vərdisləri əldə etməsini asanlaşdırırdı.

Oyunların təşkili və keçirilməsində uşaqlar müstəqilliyə malik idilər. Bu yanaşma onları inamlı edir və yeni-yeni oyunların kəşf edilməsinə şərait yaradırdı. A.İ. Piskunovun qeyd etdiyi kimi, “uşaqlara verilən azadlıq və müstəqillik

onların oyunlarında əks olunur və özünəməxsus sosial davranış vərdişlərinin qazanılmasına xidmət edirdi. Böyüklərlə birgə əmək prosesinə cəlb edilmə, həmyaşıdlar qrupunda təqlidi uşaq oyunları – bütün bunlar ibtidai icmanın adi həyat ritminə daxil olub, müəyyən tərbiyə mühiti yaradırdı (6, s. 8). Bu tərbiyə mühiti icma dövründə təlim-tərbiyə prosesinin yeni mərhələlərində biri idi.

Burada bir məqam diqqəti cəlb edir: – həmyaşid uşaqların birgə fəaliyyəti. Həmyaşid uşaqların birgə fəaliyyəti tərbiyə baxımından sosial təcrübənin ötürülməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mühitdə həmyaşid uşaqlar müstəqil fəaliyyət göstərirlər. Onların oyunlar kəşf etməsi bu istiqamətdə əlamətdar hadisədir. Bu artıq uşaqların inkişaf səviyyəsinin nəticəsi idi.

Tədrisən qəbilələrin həyatında ayinlər, mərasimlər, bayramlar keçirilir, nağıl və dastanlar yaranırdı. Həm ayinlər, mərasimlər, bayramlar, həm də nağıl və dastanlar tərbiyə baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Artıq icmalarda müəyyən adət-ənənələr formalaşırdı. Adət-ənənələr uşaqların davranışlarının tənzimlənməsi baxımından mühüm rol oynayır. Nağıl və dastanların yaranması isə uşaqların tərbiyəsinin məzmununu daha da təkmilləşdirirdi. Güman etmək olar ki, nağıl və dastanlar uşaqlarda vətənpərvərlik hisslərinin formalaşmasında daha önəmli rol oynayırdı. Nağıl və dastanlarda icmanın rifahı uğrunda canından keçənlərin qəhrəmanlıqlarının nümunə göstərilməsi uşaqlarda mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına öz təsirini göstərirdi. Uşaqların fiziki və əmək hazırlığı haqqında təsəvvürlər həyat uğrunda mübarizə kontekstində meydana gəlmişdisə, vətənpərvərlik hisslərinin formalaşması üçün nağıl və dastanlardan istifadə edilməsi artıq qədim insanın pedaqoji yeniliyi və onların yeni nəslin tərbiyəsinə diqqətlə yanaşıldığına göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir. A.İ. Piskunov bu prosesi hətta ibtidai əqli-dünyagörüşünün tərbiyəsi kimi qiymətləndirərək, yazır ki, “böyüməkdə olan nəslin bərabər fiziki, əmək, mənəvi hazırlığı ibtidai əqli-dünyagörüşü tərbiyəsinin ayrılmaz hissəsi idi” (6, s. 8).

Tədrisən icmalarda rəqslər, nəğmələr, ümumiyyətlə xalq yaradıcılığı inkişaf etməyə başladı. Hər bir icmanın xalq yaradıcılığı nümunələri digərində fərqlənsə də, bütövlükdə “bütün

şifahi xalq yaradıcılığı-nağıllar, oyunlar və rəqslər, musiqi və nəğmələr əxlaqın, davranışın, xarakter keyfiyyətinin tərbiyəsində böyük rol oynayırdı” (1, s. 9). İcmada dini mərasimlərin keçirilməsi və adət-ənənənin formalaşması sosial-mənəvi tərbiyəni aktuallaşdırırdı. Xalq yaradıcılığının inkişafı təlim-tərbiyənin təşkil edilməsinin yeni mərhələsi olub, məktəbin formalaşması üçün ilkin şərtlər yaradırdı.

Eramızdan əvvəl 8-5 minilliklərdə əkinçiliyin, heyvandarlığın, ovçuluğun, məhsul yığımının və s. inkişafı ilə insan münasibətlərində yaranan dəyişikliklər ailənin əmələ gəlməsi ilə nəticələndi. Ailənin əmələ gəlməsi icmada hökm sürən münasibətlər sistemində mənəvi mühitin dəyişməsinə səbəb oldu. Uşaqların tərbiyəsi valideynlər tərəfindən aparılmağa başlandı. Bu meyl təlim tərbiyənin yeni mərhələsi kimi ailə tərbiyəsinin yaranmasını şərtləndirdi, ailənin tərbiyə institutu kimi fəaliyyət göstərməsinə təkan verdi. Oğlanların tərbiyəsi 5 yaşa qədər ailədə, sonrakı yaş dövrlərində icmada və öz yaşdıları arasında davam edirdi. Oğlanların 5 yaşına qədər evdə, sonra isə icmada və öz yaşdıları arasında tərbiyə edilməsi pedaqoji cəhətdən maraqlı kəsb edən faktır.

İbtidai icma quruluşunun son dövrlərində maraqlı hadisə baş verdi. “Gənclər evi” adlandırılan təhsil müəssisəsi yaradıldı. Gənclər evi “məhiyyəti etibarlı ilə məktəbin sələfi olub, insanlara müəyyən əmək vərdişləri və bacarıqların, ayinlərin (mərasimlərin) öyrədilməsi məqsədilə təşkil edilmişdi. Burada tərbiyənin başlıca forması birgə oyun və məşğələlər idi” (3, s. 17). Bu təhsil müəssisəsi artıq qədim insanın yeni nəslin təlim-tərbiyəsinə verdiyi qiymət kimi mənalandırılabilir.

Pedaqogika tarixçiləri maraqlı bir məsələyə də diqqəti cəlb edirlər. İcmada insanların həyatı öz inkişaf sürətini artırırdı. Bunun nəticəsi olaraq, gənc nəslin yetkinlik həyatına qədəm qoymağa nə dərəcədə hazır olmasına ictimai nəzarətin olması tələb olunurdu. Bu tərbiyədə inisiyasiya prosesinin yaranmasına təkan verdi. Pedaqogika tarixçiləri təsdiq edirlər ki, “10-15 yaşına çatmış hər iki cinsdən olan bu yeniyetmələr” (4, s. 11) inisiyasiyadan keçirdilər. İnisiyasiya “özünü böyüklərə təqdim etmə mərhələsi” olub, “dini mərasim formasında keçirilir və ənənəvi dini nəğmələr, mərasim rəqsləri, sehrli ovsunlar-

la müşayiət olunurdu” (3, s. 17). Bu proses yeni nəslin icma qarşısında məsuliyyətini artırır. Bundan əlavə onu qeyd etmək lazımdır ki, inisiyasiyanın keçirilməsinə qərarın verilməsi icmanın öz inkişafı haqqında düşünməsinin, icmanın inkişafı üçün yeni nəslin yetkinlik dövrünə hazırlığının əhəmiyyətinin vacibliyini dərk etməsinin nəticəsi idi.

İcma inkişaf etdikcə yeni nəslin tərbiyəsinə ehtiyac artırdı və insanlar yeni nəslin bilik və bacarıqlar əldə etməsinə daha çox ehtiyac hiss edirdi. Bu ehtiyacdən irəli gələrək, A.İ. Piskunovun qeyd etdiyi kimi, “icmada həyat tərzinə uyğun olaraq, ovçuya, əkinçiyə, döyüşçüyə və s. zəruri olan bilik və bacarıqları özündə ehtiva edən özünəməxsus təlim proqramları hazırlandı. Evdarlığa, ev işləri olan – tikişçilik, toxuculuq, dulusçuluq və s. öyrədilməsinə yönəldilmiş oxşar proqram qızlar üçün hazırlandı. Həmçinin fiziki və mənəvi hazırlıq sosial-əxlaq tərbiyəsinin forması kimi mənalandırıldı (6, s. 9). Təlim proqramlarının hazırlanması artıq gənc nəslin tərbiyəsi baxımından daha mühüm bir addım idi. Bu proqramlar uşaqların hazırlığının əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha sistemli və mütəşəkkil təşkili üçün yeni mərhələ idi və yeni nəslin inisiyasiyaya daha yaxşı hazırlaşmasına şərait yaradırdı.

Pedaqogika tarixçiləri inisiyasiyanın məzmununa da diqqəti cəlb edirlər. Onların fikrincə, “inisiyasiyaya hazırlığa təkə fiziki məşqlər deyil, həm də bir sıra kompleks mədəni dəyərlər, qəbilə dini, miflər, fəlsəfə, tarix, rituallar və digər biliklər də daxil idi” (7, s. 18). F.A. Rüstəmov bu fikri daha dəqiq ifadə edərək yazır ki, “oğlanlar üçün inisiyasiya hazırlığı proqramına ovçu, əkinçi, döyüşçü və b. üçün zəruri olan bilik və praktik bacarıqların, qızlar üçün proqrama isə ev təsərrüfatının idarə olunması ilə bağlı vərdislərin mənimsədilməsi daxil idi” (3, s. 17).

Məlum olduğu kimi, icmanın inkişafının ilk dövrlərindən başlamış uzun bir müddət ərzində insanlar gündəlik tələbatlarını icma daxilindəki fəaliyyətləri ilə ödəyirdilər. Lakin müəyyən bir dövrdə, bu xüsusən sənətkarlığın inkişafı ilə bir dövrə təsadüf edir, icmanın birində toxuculuq, digərində əkinçilik, üçüncüdə dəmirçilik və s. daha yaxşı inkişaf etməyə başladı. Bu icmalar arasında ticarət əlaqələri yaranmasına səbəb oldu. İcmalar arası ticarətin inkişafı həm tacirliyin, həm də sənətkarlığın inkişafına təkan

verdi. Təbii ki, tələbatlar artdığı üçün həm tacirlər, həm də sənətkarlar öz fəaliyyət sahələrini genişləndirmək üçün daha çox şagird götürməyə başladılar. Bu meyl nəticəsində hər bir sənətkar öz sənətini şagirdinə öyrətmək üçün müəyyən bir məzmun hazırlamağa başladı.

Təbii ki, hər bir icma daha çox varlanmaq üçün yaxın qəbilələrə hücum edirdilər. Kənar qüvvələrin hücumlarından qorunmaq üçün icmalarda hərbi-fiziki tərbiyə aktuallaşdı. Yeni nəslə “ox atmaq, nizədən istifadə etmək, at çapmaq və s. bacarıqlar” (4, s. 11) aşılanmağa başlandı. Hərbi-fiziki hazırlıq icmanın həyatının sabitliyi üçün daha vacib idi. Bu zərurət yeni nəslin tərbiyəsində yeni istiqamətin formalaşmasını şərtləndirdi.

Artıq yeni nəslin təlim-tərbiyəsinin məzmununda müxtəlifliklər yaranmağa başlayırdı. Bir tərəfdən sənətkarlığın öyrədilməsi, bir tərəfdən tacirliyin öyrədilməsi, bir tərəfdən də onların hərbi-fiziki hazırlığı həyata keçirildiyi dönmədə təbii ki, uşaqların bu fəaliyyət növlərinin hansına cəlb olunması məsələsi gündəmə gəlməli idi. Ehtimal etmək olar ki, bu məsələdə əvvəlcə uşaqların maraqları əsas sayılsa da, tədricən onların hansının hansı işə bacarıqlarının olması prioritet oldu.

Yazının əmələ gəlməsi ilə əqli əməklə fiziki əmək arasında fərqlər meydana çıxdı. Təbii ki, yazmağı hamı bacarmırdı. Yazmağı bacaran tək-tək adamlar uşaqlara yazmağı öyrətməyə başladılar. Bu yeni peşənin – müəllimlik peşəsinin və məktəblərin yaranmasını tələb edirdi. Gənclər evinin nəzdində məktəblər yaradıldı. Bu məktəblər yazı, oxu və hesabın tədrisi ilə əlamətdar oldular. Xüsusi tərbiyə ocağı olan məktəbin yaranması yeni nəslin tərbiyəsində yeni istiqamət idi. Təbii ki, digər fəaliyyət növlərində olduğu kimi məktəbdə öyrədilən bilikləri hamı eyni səviyyədə dərk edə bilməzdi. Tədricən əqli fəaliyyətə meyl edən uşaqlar formalaşmağa başladı və məktəb yeni tərbiyə institutuna çevrildi.

Beləliklə, deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, yeni nəslin təlim – tərbiyəsi istiqamətində ibtidai icma quruluşunda nəzərə çarpacaq dərəcədə maraqlı işlər görülüb. Təbii ki, həyata keçirilən pedaqoji işlər cəmiyyətin inkişafının tələbi kimi zərurət olaraq meydana çıxıb. İnsanlar bu tələb çərçivəsində pedaqoji yeniliklərə imza atmışlar. Bu yeniliklər bir neçə istiqamət-

də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk dövrlərdə cəmiyyət üzvlərinin hamısının tərbiyə prosesində iştirak etməsi, sonra bu vəzifəni ağsaqqalın yerinə yetirməsi, ailə formalaşanda ailə tərbiyəsinin, sənətkarların, tacirlərin peşə öyrətməsi, gənclərin hərbi-fiziki hazırlığı, gənclər evinin yaranması, inisiyasiya prosesinin meydana gəlməsi, yazının yaranması ilə müəllimlik peşəsinin aktuallaşması, məktəbin yaranması – ibtidai icma dövründə yeni nəslin təlim-tərbiyəsi sahəsində yaranmış yeniliklər idi. Bu yeniliklər sonrakı dövrlərdə ye-

ni nəslin təlim-tərbiyəsi istiqamətində həyata keçirilən işlər üçün özül rolu oynadı.

Problemə aktuallığı. İbtidai icma quruluşunda təlim-tərbiyənin yaranma zərurəti və inkişaf mərhələləri barədə məlumatın verilməsi aktuallığı ilə seçilir.

Problemə yeniliyi. İbtidai icma quruluşunda təlim-tərbiyənin yaranma zərurəti və inkişaf mərhələləri diqqətə çatdırılır.

Problemə praktik əhəmiyyəti. Məqalə doktorant və dissertantlar, magistrantlar üçün faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Константинов, Н.А., Медынский, Е.Н., Шабаева, М.Ф. История педагогики: Учебник для студентов пед. ин-тов. -М.: Просвещение, -1982, - 447 с.
2. Джурицкий, А.Н. История педагогики: Учеб. пособие для студ. педвузов. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, -2000. - 432 с.
3. Rüstəmov, F.A. Pedaqogika tarixi (Xarici ölkələrdə təhsil və pedaqoji fikir tarixi): Dərslik. -Bakı: Nurlan, -2006, -748 s.
4. Hüseynzadə, R.L., Məlikov M.Ş., Kərimova G.H., Çıraçova V.M., Ələkbərova M.İ. və b. Pedaqogika tarixi: Təhsilin magistr pilləsinə hazırlıq üçün dərs vəsaiti. -Bakı: "Zərdabi LTD" MMC, -2018, -255 s.
5. Василева, З.И., Седова, Н.В., Буторина, Т.С. История педагогики и образования: Учебник для студ. Учреждений высш. проф. образования / Под. ред. З.И. Василевой. -М.: Издательский центр «Академия», -2013, -432 с.
6. История педагогики и образования: Учебник для бакалавров / А. И. Пискунов [и др.] / Под общей редакцией А. И. Пискунова. -М.: Юрайт, -2013, -575 с.
7. Князев, Е. А. История педагогики и образования : учебник и практикум для академического бакалавриата / Е. А. Князев. -М.: Юрайт, -2016, -505 с.

E-mail: anatiq@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. H.Ə. Əlizadə,*
psixol.ü.fəls.dok. S.H. Əlizadə

Redaksiyaya daxil olub: 16.02.2022.